

ЕТНОКРАТИЧНІ АКЦЕНТУАЦІЇ У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ДИЗАЙНІ КРАЇН БАЛТІЇ

Стаття присвячена аналізу особливостей державної політики у сфері етнонаціональних відносин країн Балтії. Розглянуто роль державно-політичних інститутів у формуванні етнократичних режимів. Аналізуються умови політико-культурної інтеграції національних меншин та відзначається порушення сучасними політичними режимами Латвії та Естонії міжнародно-правових норм і принципів у сфері прав і свобод людини.

Ключові слова: етнічна демократія, етнократія, натуралізація.

В умовах глибоких політичних, економічних і соціальних перетворень, що відбуваються останнім часом у світовому соціопросторі, етнічний фактор лишається одним із важливих параметрів суспільного життя й набуває нерідко конфліктних форм. Серед численних розвідок з національної проблематики вітчизняними і зарубіжними фахівцями приділяється увага й до комплексу питань, пов'язаних з демократичним устроєм міжетнічних відносин. За основу тієї чи іншої моделі етнонаціонального розвитку береться критерій демократичності політичних режимів у етнонаціональній сфері. Деякі дослідники демократії, вказуючи на високий рівень етнокультурної фрагментації, вважають її одним із визначальних факторів, що значно ускладнюють демократизацію суспільства, а подекуди призводять до становлення антидемократичних режимів.

Демократичні рухи в країнах Балтії в цілому досягли своєї мети – суверенізації політичного й економічного життя, і насамперед, національного відродження, але мали й деякі негативні наслідки. Це почасти пояснюється тим, що на початку 1990-х років у країнах Балтії після відновлення незалежності питання етнополітики не стали об'єктом розгорнутої дискусії ні на рівні політичної еліти, ні в суспільствах, а зміст багатьох важливих рішень в сфері державної етнополітики визначався ситуативним характером взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Залежно від теоретико-методологічних підходів, політичної орієнтації і зангажованості учені й політики по-різному оцінюють процес політичної інституціоналізації етнонацій на територіях балтійських держав та рівень демократизації цих суспільств. Наразі можна виділити такі основні підходи в оцінці політологами політичних режимів, які склалися в ряді нових незалежних державах. Більшість західних дослідників суспільних процесів у країнах Балтії взагалі заперечує наявність там етнічного протистояння [1]. Частина експертів кваліфікує політичні режими балтійських держав як етнічні демократії, визнаючи привілейоване становище титульних груп, але не погоджуються з тим, що це породжує етнічні конфлікти [2]. Ще менше політологів, які говорять про етнічні конфлікти в Балтії, хоча й характеризують їх як винятково лінгвістичні й культурні [3].

Слід відзначити, що терміни „етнічна демократія” і „етнократія” почали використовуватися у політичній науці лише після розвалу Радянського Союзу, хоча теоретична модель етнічної демократії була розроблена наприкінці 80-х - початку 90-х рр. для інтерпретації відносини між арабами і євреями в Ізраїлі. Сьогодні ж багато авторів вважають за можливе екстраполювати цю модель і на інші країни, у тому числі й на Естонію. Так, латвійський дослідник Ю.Розенвалдс вважає, що етнічна демократія як політичний режим поєднує у собі поширення основних громадянських і політичних свобод на постійних мешканців з визнанням привілейованого становища однієї етнічної групи (основної нації) відносно держави, що виявляється у домінуванні однієї нації у державному правлінні. І хоча етнічні групи, що не належать до основних націй нерідко сприймаються як загроза для привілейованого становища основних націй, все ж

допускається політична боротьба цих груп за зміну свого становища [2]. Згідно з концепцією „етнічної демократії” (П. Манчіні, С. Смуха), держава має бути батьківщиною для однієї певної етноспільноти з єдиними державною ідеологією, мовою, політичними символами та традиціями панівного етносу. Правлячі кола такої держави домагаються її зміцнення за рахунок обмеження демократії, насамперед для національних меншин. Отже, слід погодитися зі С. Смухою, що принципи „етнічної демократії” взаємно виключають один одного: з одного боку, визнано демократичні права усіх громадян, з іншого – оформлено домінування в державі етнічної більшості [4]. Приміром, конституції Естонії і Латвії передбачають, що особи, які не належать до основної нації, не можуть бути членами і політичної нації, тобто мати громадянства. На думку В. Гущина, така демократія містить у собі недемократичні елементи домінування, тому може бути сприйнята як обмежений, недосконалий її різновид. По суті, режим етнічної демократії - це політичний режим, що є демократичним лише на три чверті, але розвиток якого у бік подальшої недемократії стримується ліберально-демократичним типом політичної культури й усталених у суспільстві демократичними традиціями [5].

Якщо узагальнити думки фахівців з досліджень типових ознак „етнічної демократії” можна виокремити такі її риси:

- фундаментом державної ідеології виступає національна ідея титульної нації;
- держава відокремлює критерій етнічного націоналізму від інституту громадянства, розглядаючи при цьому громадянство як необхідну умову включення в титульні нації;
- держава розглядається як синонім титульних націй; етнічна мобілізація представників титульних націй здійснюється за рахунок знехтування прав громадян, що не належать до титульної нації;
- окремі представники національних меншин наділяються неповними індивідуальними й колективними правами. Окремим представникам національних меншин при цьому гарантуються такі права, як право на збереження власної гідності й фізичної безпеки, право на житло, здоров'я, зайнятість; з політичних прав - право голосу. З колективних прав нацменшини, звичайно, мають право на власні релігійні інституції, школи й культурні організації;
- держава не перешкоджає національним меншостям у їхній боротьбі за поліпшення свого стану парламентськими й позапарламентськими методами;
- держава розглядає національні меншості як погрозу своєму існуванню;
- держава прагне контролювати життя національних меншин.

Натомість, режим етнократії - на три чверті недемократичний політичний режим і його розвиток у бік демократії стримується відсутністю демократичних традицій і домінуванням у суспільстві авторитарно-тоталітарного типу політичної культури. Етнократію розглядають як форму політичної влади, за якої здійснюється управління економічними, політичними, соціальними і духовними процесами з позицій примату національних інтересів панівної етнічної групи. До цього слід додати й такі ознаки етнократичної влади, як боротьба за створення етнічно „чистої” держави, цілеспрямоване ігнорування прав інших національних (етнічних) груп при вирішенні принципівих питань суспільного життя, випинанні етнічного інтересу етносу всупереч інтересам і правам особи та, як зазначає, В.Гущин, „прийняття законів, що спираються на таку ідеологію, реалізація яких можлива лише при здійсненні насильства або геноциду” [5].

На думку В.Гущина, режими етнічної демократії й етнократії мають суттєві відмінності:

1. За режиму етнічної демократії в суспільстві домінує ліберально-демократичний тип політичної культури, за етнократії - авторитарно-тоталітарний тип, одним із важливих ознак якого є вимога бути лояльним до існуючого режиму.

2. В основі режиму етнічної демократії лежить демократична ідеологія, а етнократичний політичний режим у національному питанні спирається на ідеологію

тоталітаризму, за допомогою якої прагне обґрунтувати створення етнічно однорідної держави шляхом насильства або геноциду.

3. За режиму етнічної демократії в основі відносин держави й національних меншин лежить діалог і врахування інтересів окремої людини, за етнократії ж діалог підмінюється репресивними заходами й абсолютизацією на рівні ідеології інтересів нації. Мова йде не про добровільну (за етнічної демократії), а про насильницьку асиміляцію, причому режим етнократії прагне досягти її в максимально короткий термін і в повному обсязі.

4. На відміну від режиму етнічної демократії, режим етнократії використовує відверто недемократичні механізми формування структур влади, тобто недемократичні вибори в законодавчий і муніципальні органи влади, внаслідок чого національні меншини примусово втрачають можливість ефективно захищати свої права на політичному рівні.

5. На відміну від режиму етнічної демократії, режим етнократії максимально ігнорує критику як з боку міжнародних структур, так і внутрішньої опозиції, висуваючи як обґрунтування такої поведінки тезу про „особливу ситуацію”, у якій опинилися країна й титульна нація в результаті історичних колізій.

6. За режиму етнічної демократії до уваги, хоча й з певними обмеженнями, беруться інтереси всього населення, тоді як етнократія, представляючи інтереси лише частини титульної нації, ігноруючи при цьому права не лише національних меншин, але й представників титульної нації [5].

Сьогодні країни Балтії демонструють економічне зростання, чого, на жаль, не можна констатувати відносно сфери політичного розвитку нових європейських держав. Латвія, Литва й Естонія, як відомо, перебувають на стику між Росією й сучасною західною цивілізацією. Населення цих країн поліетнічне й має подвійну цивілізаційну орієнтацію в ключових питаннях віри, культури, мови, традицій. Якщо латиші, литовці й естонці орієнтовані переважно на Європу, росіяни, українці й білоруси – на Росію. В свою чергу і Європа, і Росія об'єктивно зацікавлені в збереженні політичної стабільності в регіоні, оскільки він є транзитною територією, якою здійснюється рух товарів, послуг і капіталів.

Останніми роками найбільшу стурбованість світової громадськості викликає стан справ з національними меншинами в прибалтійських державах (особливо щодо росіян і російськомовного населення). Після розпаду Радянського Союзу нові незалежні держави країн Балтії зіткнулися з проблемою інтеграції значної частини російського населення, яке переселилося в Прибалтику в радянські роки і більшість якого, виявилось неготовим до нових трансформацій насамперед в етнополітичній і культурній сферах. Дисонанс у міжетнічних взаєминах у країнах Балтії можна звести до двох основних моментів: перегляд загальної історії й особливо історії Другої світової війни, а також проблема етнополітичної інтеграції національних меншин.

Політичну інтеграцію в цілому можна розглядати з різних точок зору. Спробуємо проаналізувати умови для інтеграції національних меншостей за роки незалежності Естонії, Латвії й Литви, тому що проблеми в цих країнах мають багато спільного.

На думку російських дослідників (В.Полещука, В.Гущина, М.Калашнікова), в нинішніх Латвії й Естонії досить чітко запроваджується ідея „панівних націй” і поділу жителів цих республік на громадян різних сортів. Причому консолідація титульної нації супроводжується політикою войовничої русофобії (знищення пам'ятників радянським солдатам, придушення російської культури). Водночас країни Балтії використовують території своїх республік як плацдарми для розміщення сил НАТО. Етнічне самовизначення в Латвії та Естонії й дотепер супроводжується висуванням вимог домінування в органах влади представників „титульної нації”, масовими порушеннями прав людини й національних меншин, а також створенням перешкод на шляху формування правової держави й громадянського суспільства. Як зазначив російський дослідник Ж.Тощенко, етнократичні режими Латвії та Естонії намагаються поєднати лібералізм, ринкові відносини з пріоритетом прав „своїх” нації і обмеженням свобод і прав інших національних і етнічних груп. У результаті виникають дивні симбіози – претензії на

європейський лоск, європейський вигляд своїх держав, декларації прихильності основним нормативним актам ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи з одночасним нехтуванням загальноприйнятих норм і правил по відношенню до інших народів, ігноруванням прав і свобод національних меншин. Такий етнолібералізм у сполученні з енократичними тенденціями, що демонструють ці країни, на думку дослідника, за своєю сутністю є формою етногеоїзму, етноцентризму та не виключають етнофобії [6, с. 269].

Приміром в Естонії склалася унікальна в міжнародному контексті ситуація, оскільки за переписом 2000 р. кожний п'ятий її резидент не має громадянства країни проживання. Згідно даним Департаменту статистики, на 1 січня 2006 р. в Естонії проживало 1 344 684 чол.; естонці становили 68,6% усього населення, росіяни – 25,7%, українці – 2,1%, білоруси 1,3%. Іншими порівняно великими етнічними групами були фіни, татари, латиші й поляки. Переважна більшість негромадян були або апатридами, або громадянами Росії. Близько 60% всіх неестонців також не мали громадянства країни проживання. Тому до процедури натуралізації в Естонії підлягають не тільки особи, що прибувають, але й мешканці, які прожили в країні всю або більшу частину життя. Естонці рівномірно розподілені по всій країні. Російські та інші неестонці зосереджені в основному в таких промислових містах, як Талін, Нарва, Кохтла-Ярве. З країн Балтії стосовно правового статусу прибалтів настільки ж високий відсоток негромадян є тільки в Латвії. Скажімо, якщо в Естонії показник людей другого сорту (переважно слов'ян) з паспортами сірого кольору складає 220 тисяч, то в 2,4-мільйонній Латвії для близько 700 тисяч негромадян існує список заборонених професій [7].

В останнє десятиліття етнополітичні процеси в Естонії характеризуються асиміляційними тенденціями суспільного життя. На початок 2006 р., за даними Департаменту громадянства й міграції, частка негромадян становила 18% усього населення, з яких 10% були „особами з невизначеним громадянством” (тобто апатридами із числа колишніх радянських громадян), а 8% – громадянами іноземних держав, насамперед Росії [8, с. 427].

Високий рівень залежності безробіття від національної приналежності відбиває статистика зайнятості меншин на ринку праці. Якщо серед громадян Естонії рівень безробіття в 2006 р. був 4,9%, то серед негромадян уже 10,7%. Основними причинами високого рівня безробіття серед меншин дослідниками називаються структурні зміни економіки й слабкий рівень володіння державною мовою. Обмеживши застосування іноземних мов (насамперед російської), уряди країн Балтії не створили системи навчання нетитульного населення титульній мові. Не вистачає викладачів національних мов, не розроблені відповідні методики, не говорячи вже про відсутність державного фінансування навчання державній мові інонаціонального населення. Погіршення матеріального становища національних меншин в умовах дискримінаційної політики балтійських країн позбавляє їх доступу до приватної системи навчання.

Із зареєстрованих за переписом 2000 р. 109 мов в Естонії основними мовами спілкування є естонська, що має статус державної мови і російська, якою спілкується близько 30% населення. Проблеми інтеграції національних меншин, викликані передусім, на думку дослідників, мовним законодавством Естонії. Згідно зі ст. 6 Конституції Естонії, прийнятої на референдумі в 1992 р., єдиною офіційною мовою є естонська [9]. В 1995 р. парламент Естонії прийняв новий Закон про мову, що встановив досить жорсткі вимоги до володіння й користування естонською мовою в різних сферах громадського життя. В Законі про мови зазначено, що „мовою національних меншин є іноземна мова, якою громадяни Естонії – представники національних меншин – споконвіку користувалися в Естонії як рідною мовою”. Проте законодавство передбачає деякі можливості для використання мов меншин (на практиці російської мови) в офіційних цілях. Конституція Естонії (ст. 51) і Закон про мови (ст. 10) надають право представникам національних меншин одержувати відповіді рідною мовою від державних і муніципальних установ тільки в регіонах з компактним проживанням національних меншин. У цих же регіонах

Конституція „у встановленому законом обсязі й порядку” дозволяє вести внутрішнє діловодство мовою більшості (ст. 52). В Законі про мови (ст. 11) передбачається дозвіл на застосування іншої мови діловодства [10]. Проте жодне відповідне клопотання з часу отримання незалежності Естонії позитивного рішення уряду так і не знайшло.

Деякі офіційні вимоги щодо володіння державною мовою розцінюються експертами як незбалансовані, що навіть може призвести до мовної дискримінації меншин [11]. Для ряду посад у приватному й майже для всіх посад у публічному секторах володіння естонською мовою повинне підтверджуватися спеціальним сертифікатом, що видається спеціальною комісією після багатогодинного іспиту. Навчання російською мовою за державний рахунок доступно в дитячих садках і школах, тоді як у вищих навчальних закладах доступ до такого навчання вкрай обмежений. У 2005/2006 навчальному році у всіх загальноосвітніх школах Естонії навчалось 180 898 чол., з них 143 373 чол. естонською мовою викладання, 39 267 – російською й 130 – англійською). З вересня 2007 р. в Естонії розпочався перехід до викладання в російських гімназичних класах (10-12 класи) більшості предметів естонською мовою (естонська мова й література, громадянство, історія, географія й музика).

Важливим показником стану міжетнічних взаємин в Естонії є рівень дискримінації/толерантності у суспільстві. Згідно з даними досліджень щодо поширеності дискримінації у суспільстві Естонії відповіді її жителів („широко поширена” і „скоріше поширена,”) розподілилися таким чином: на підставі недоліків/інвалідності (49%), віку (48%) та етнічного походження (37%). І хоча лише 19% естоземельців заявило, що знають про свої права у випадку дискримінації, 41% естонських респондентів вважають, що їхня держава додає достатньо зусиль для боротьби з будь-якими видами дискримінації. Цікаво, що за наявності у 76% опитаних друзів/знайомих іншого етнічного або расового походження, близько 35% естонських респондентів вважали, що етнічне походження, відмінне від більшості виступає негативним фактором, а 65% респондентів визначилися, що в їхньому суспільстві це стосується циган. Крім того, хоча більшість респондентів в Естонії демонструвала позитивне або нейтральне ставлення до біженців, 2/3 опитаних при цьому підтримували проведення жорсткої офіційної політики в етнонаціональній сфері. Найбільший рівень терпимості було відзначено до (потенційних) біженців з Росії й країн СНД, Північної Америки і Японії, найменший - відносно біженців з мусульманських і африканських країн [8, с. 433].

Приблизно така ж ситуація склалася в етнополітичній системі Латвії. Як і в Естонії, політична еліта Латвії доклала чимало зусиль, аби при вирішенні національного питання ключову роль відіграв етнічний фактор. Було прийнято низку законів, що мали на меті якнайбільш ускладнити процес набуття громадянства національними меншинами (цenz осілості, екзамен з національної історії, знання мови тощо). У жовтні 1991 р. парламент Латвії прийняв Постанову „Про відновлення прав громадян Латвійської Республіки й основних умов натуралізації”, що розділило жителів Латвії на дві основні категорії: громадяни (близько 2/3 населення) і негромадяни (приблизно 1/3). Критерій для віднесення до громадян – наявність в особи або його предків громадянства Латвії до червня 1940 р. За статистичними даними 1993 р., політичних прав виявилися позбавленими 876 тисяч чоловік, з яких 161 тисячам відмовили навіть у реєстрації в Регістрі жителів. Відповідно з позбавленням більшості нелатишів політичних прав (право на участь у виборчих компаніях) пішла прогресуюча диференціація жителів Латвії й в інших „не політичних” правах: соціальних, майнових, зайнятості тощо.

Питання, пов’язані із громадянством Латвії регламентує Закон „Про громадянство”, прийнятий Сеймом Латвійської Республіки 22 липня 1994 р., за яким існує три способи одержання латвійського громадянства: реєстрація статусу громадянина Латвії; визнання дітей, що народилися після 21 серпня 1991 р., громадянами; натуралізація [12]. Слід зазначити, що довічно права на натуралізацію позбавлені, приміром, військовослужбовці

збройних сил і внутрішніх військ СРСР, якщо вони призивалися не з Латвії, що штовхає цих людей на організовану злочинність.

Поступове поновлення політичних прав негромадян розпочалася лише з 1995 р., шляхом процедури натуралізації. Разом з тим, слід відзначити, що під тиском Європейських структур (приміром, місії ОБСЄ в Латвії) у квітні 1995 р. був прийнятий Закон „Про статус громадян колишнього СРСР, що не мають громадянства Латвії або іншої держави”, яким було визначено правовий статус більшої частини негромадян. Проте з часів отримання незалежності число негромадян продовжується зменшуватися. Динаміка зменшення кількості негромадян відбулася за рахунок змін їхнього правового статусу, результату еміграції й тим, що з лютого 1999 р. діти негромадянина, які народжуються у шлюбі громадянина одержують статус громадянина Латвії. На 1 березня 2006 р. громадянство Латвії в такий спосіб одержали майже 5 тис. дітей.

Зневага латвійською правлячою елітою інтересів населення (як латишів, так і не латишів) стала головною причиною масової економічної еміграції, починаючи вже із середини 1990-х рр. За офіційними даними, тільки після вступу Латвії в ЄС у травні 2004 р. на заробітки за кордон виїхали близько 30 тис. жителів працездатного віку. Насправді ж їх може бути від 50 до 100 тис. Серед головних причин еміграційних настроїв в Латвії називають відсутність соціальної захищеності, доброзичливого й відповідального ставлення роботодавців, а також політична ситуація й несприятлива у цілому морально-психологічна атмосфера в країні.

Таким чином, можна відзначити дві основні проблеми, що є свого роду індикатором політичної, економічної та соціокультурної інтегрованості суспільства в країнах Балтії: громадянство й статус російської мови. Проблема громадянства при всій її складності за умов поліпшення соціально-економічної, демографічної ситуації, пошуку політичної й громадянської згоди має об'єктивні передумови рішення. У цій ситуації, на наш погляд, у перспективі можливий варіант прискореного розвитку процесу міжетнічної інтеграції суспільства й натуралізації, за якого кількість негромадян буде поступово зменшуватися, однак збільшиться питома вага національних, лінгвістичних меншин, які поступово будуть переходити в статус культурних меншин. Структура зайнятих в органах державного управління й державних інститутів поступово наблизатиметься до пропорцій структури населення країни. Партії набудуть ознак мультиетнічності та де-факто набудуть статусу загальнонаціональних.

Значно довше, складніше відбуватиметься психологічна, соціокультурна адаптація іномовного населення в нових державах. Довгостроковий фактор нестабільності та конфліктності в латиському суспільстві складає проблема мови та освіти національних меншин. За даними перепису населення 2000 р., у Латвії проживали представники близько 150 національностей [13], серед яких латиші становили 57,7% усього населення, росіяни – 29,6 %, білоруси – 4,1 %, українці – 2,7%, поляки -2,5 %. Серед інших національностей порівняно велику групу склали литовці, євреї та цигани. Згідно з даним перепису, 80% населення Латвії володіло російською мовою, у тому числі - 70,7% латишів, 97,5% росіян, 96,3% білорусів, 95,6% українців, 95,0% татар, 92,8% поляків і 89,4% євреїв. Високий рівень обізнаності у сфері державної латиської мови демонструвало 79% населення, з якого 98,0% склали латиші, 85,8% литовці, 76,7%, естонці, 66,4% циган, 61,8% поляків і 61,1% німців. Латиською мовою володіли також 52,3% росіян Латвії, біля половини білорусів, українців, євреїв, вірменів, молдаван та грузин.

У Латвії на законодавчому рівні не існує норм прямого витиснення іномовного населення з керівних посад, але відповідно до прийнятого в 1989 р. Закону „Про державну мову” і постанову Ради міністрів „Про положення про атестацію на знання державної мови й порядку проведення атестації” для працівників державних установ, підприємств, підприємницьких організацій уведена обов'язкова атестація на знання латиської мови. У випадку недостатнього володіння необхідним рівнем мови людина переводиться на нижчу посаду або звільняється у зв'язку зі службовою невідповідністю. На сьогодні викладання у

вузах Латвії практично повністю переведено на латиську мову. Як відзначають російські експерти, занадто короткі строки для оволодіння державною мовою в необхідному обсязі (або взагалі їхня відсутність) є порушенням ряду міжнародних правових документів, у тому числі Загальної декларації прав людини. На відміну від проблем набуття громадянства, економічних прав, що вирішуються політико-адміністративними методами на основі розумного прагматизму, лінгвістичний комфорт може бути досягнутий тільки за обопільного прагнення держави і його громадян до компромісу й толерантності.

В наукових шатах відносно ситуації, що склалася в країнах Балтії, приміром, професор Латвійського університету Ю. Розенвалдс вважає, що з чотирьох основних моделей демократичного розвитку в етнічно неоднорідних суспільствах: ліберальної, консоціальної, етнічної та мультикультурної, для нинішніх Естонії й Латвії можна застосувати концепцію „етнічної демократії” [2]. В основі цієї моделі – демократичні цінності, при цьому держава визнає права етнічних груп у сфері культури й підтримує їхню реалізацію. Відносини між державою й індивідом будуються на основі ліберальних демократичних цінностей. Для титульних націй держава забезпечує повний культурний простір. У випадку Латвії й Естонії – це подолання ситуації радянського часу, коли латиська й естонська мови зникали з деяких сфер громадського життя. Водночас держава підтримує етнічне розмаїття, фінансуючи культурні суспільства, інтеграційні програми. На його думку, „етнополітика Латвійської держави в роки після відновлення незалежності коливалася між офіційно проголошеною орієнтацією на мультикультурну демократію й серйозні ознаки етнічної демократії в практичній політиці. У сьогоденній ситуації усвідомлений і послідовний вибір із двох цих моделей стає фактором, що може рішуче вплинути на розвиток латвійського суспільства й держави в тривалій перспективі й не допустити еволюції у бік консоціальної демократії, в основі якої „лежить визнання найбільших етнічних груп суб’єктами політичного життя. За цією моделлю етнонаціональна політика Латвії мала б спрямовуватися не на нівелювання етнічних розбіжностей, а на встановлення етнокультурного плюралізму. Однак, як підкреслює дослідник, у політичному дискурсі Латвії ідея консоціальної демократії виявились неприйнятною через її суперечність історичним традиціям Латвії як унітарної держави та небезпечності для латиського суспільства[14].

За логікою Ю. Розенвалдса, латиші вбачають загрозу у державному керуванні в рамках так званої „великої коаліції”; взаємному праві вето; пропорційності у розподілі посад на державній службі й одержанні державних інвестицій між етнічними групами тощо. Дослідник також наголошує на практичній неможливості реалізації проєктів західних ліберальних демократій на теренах Латвії, бо цей підхід, по-перше, означав би „консервацію сформованої в радянські роки ситуації”, по-друге, в країні „немає ні часу, ні можливостей повторювати шлях формування західних націй”[14].

Російські дослідники наполягають на тому, що у практичній політиці республіки курс правлячої еліти на офіційне визнання політико-юридичної й ідеологічної наступності Латвії 1990 р. з Латвійською республікою до 1940 р. призвів до пропагування у суспільстві культу К. Ульманіса й проведення курсу на будівництво „Латвійської Латвії”. Приміром, В. Гуцин не погоджується з думкою, що політичний режим, сформований у Латвії після 1991 р., – це режим етнічної демократії. На його думку, по-перше, Латвійська держава протягом незалежного існування розглядає нацменшини, і в першу чергу російську культурно-мовну громаду, як загрозу своєму існуванню й не наділяє т.зв. „негромадян” політичними правами навіть на рівні виборів у муніципальні органи влади, як це зробили влади Естонії; по друге, правляча еліта одночасно проводить курс на будівництво етнічно однорідної держави, замість діалогу з національними меншинами та інтеграції латвійського суспільства, проводиться політика виштовхування із країни іногородців і насильницької асиміляції; по-третє, поділ у Латвії населення на громадян і негромадян створив основи для проведення незагальних і недемократичних виборів у Сейм і місцеві органи влади, у латиському суспільстві домінує авторитарно-тоталітарний

тип політичної культури, що розширює існуючі обмеження демократії; по-четверте, правляча еліта з однаковою зневагою ставиться як до проблем національних меншостей, так і до проблем титульних націй. Виходячи з цього, В. Гушин доходить висновку, що в Латвії після 1991 р. сформувався не режим етнічної демократії, а етнократичний політичний режим, що становить загрозу як національним меншинам, так і титульній нації [5]. Особливо небезпечним його робить прагнення правлячої еліти почати перегляд підсумків Другої Світової війни і реабілітувати Латиський добровольчий легіон СС.

Отже, можна відзначити, що у Естонії та Латвії склалися класичні етнократичні режими, і якщо в Естонії відбувається поступовий перехід від етнократії до етнічної демократії, то політичний режим в Латвії можна охарактеризувати як „стабільно етнократичний”. Етнополітична програма державного розвитку цих країн спирається на експансіонізм і асиміляцію в мовній і культурно-етнічній сферах, прискорення поєднання мовного й державного кордонів. Титульні еліти створили систему етнічної ієрархії, і, як показує досвід, внутрішніх сил для її демонтажу в балтійських країнах немає, що в перспективі може призвести до зовнішньополітичного втручання (з боку Європи, Росії або навіть обох сторін разом).

З країн Балтії після здобуття незалежності лише у Литві офіційно було надано рівні політичні права всім її жителям через одержання громадянства незалежно від етнічної належності. Права національних меншин на збереження своєї культури й самобутності закріплені у Законах „Про національні меншини” (1989 р.) „Про освіту”(1991р.), Конституції Литовської Республіки (1992 р.). Всім своїм громадянам Литви незалежно від їхньої національної належності гарантуються рівні політичні, економічні й соціальні права: право на самовизначення; зайняття будь-яких посад в органах державної влади; допомогу з боку держави в розвитку національної культури й освіти; навчання рідною мовою, встановлення культурних зв'язків зі співвітчизниками за межами республіки; представництво в органах державної влади всіх рівнів тощо. У 2000 р. Литва стала ратифікувала Рамкову конвенцію по захисту прав національних меншин і дотримується взятих зобов'язань. Принципи державної етнополітики, що реалізується на теренах Литви ставлять за мету зберегти історичний внесок різних народів у єдину культуру країни й сприяти розвитку культури національних громад. Цей крок не дав розвинути міжнаціональній напруженості, характерної для двох інших прибалтійських республік. За даними перепису населення Литовської Республіки (2001 р.), литовці склали 83,5%, поляки - 6,7%, росіяни - 6,3%. На сьогодні у Литві проживають представники 115 національностей. Найбільш численні етнічні групи – поляки (6,74% від загальної кількості населення), росіяни (6,31%), білоруси (1,23%), українці (0,65%) і євреї (0,12%). Найбільше жителів нелитовського походження проживає у східних та південно-східних регіонах Литви – Вільнюсі, Клайпеді й Вісагінасі. За даними перепису, 99% жителів Литви мають литовське громадянство, 0,4% – російське. Громадяни інших країн (у першу чергу Білорусії) становлять 0,2% постійних жителів, особи без громадянства – 0,3%, а 0,1% населення не вказували своє громадянство [15]. Таким чином, стан міжетнічних відносин в Литві й правовий статус національних меншин у Литві, кардинально відрізняється від їхнього становища в Латвії та Естонії. Втім, така ситуація має й свої об'єктивні причини: якщо в Латвії та Естонії думка нацменшин (у першу чергу росіян) у випадку надання їм громадянства могла б суттєво вплинути на результати виборів і політику країни, то в Литві це було неможливо через відносно невелику частку росіян у населенні.

Підсумовуючи, слід відзначити, що чим більше багатоетнічна держава набуває етнократичних ознак, тим більш нестійким стає її демократичний розвиток, та нестабільною соціально-економічна, морально-психологічна ситуація у суспільстві. Етнократичні стремління та амбіції та „сповзання” країн Балтії до конфронтації на етнонаціональному ґрунті, свідчить про небажання змінити кут етнополітики в бік етнокультурної інтеграції, що ґрунтується не на примусовій асиміляції, а повноправному існуванні та взаємозбагаченні різних етноспільнот. З урахуванням фактичної ситуації в

країнах Балтії можна говорити про те, що проблеми політичної інтеграції національних меншин є системними. Безумовно, інтеграція, як показує досвід європейських країн, є тривалим процесом, у ході якого етнічні меншини стають активними учасниками політико-економічного, соціально-культурного життя держави. При цьому головними в міжетнічній інтеграції є елементи взаємодії, взаємообміну, пошук шляхів для міжкультурного та міжетнічного діалогу. З урахуванням значущості наслідків можна припустити, що без реформування правової системи у бік лібералізації щодо національних меншин, ситуація в Естонії й Латвії може привести до серйозних конфліктів на міжнародному ґрунті, поляризації суспільства й внутрішньому розколу цих країн. Аби уникнути подальшого негативного розвитку ситуації доречним, на наш погляд, є застосування європейського досвіду рішення міжнародних конфліктів і приведення законодавства Естонії й Латвії, що стосується стану й шляхів інтеграції національних меншин, у відповідність до європейських стандартів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Aklaev A. R. Democratization and Ethnic Peace: Patterns of Ethnopolitical Crisis Management in Post-Soviet Settings / A. R. Aklaev. – UK: Ashgate Publishing Company, 2001. – 118 p.
2. Rozenvalds J. Cik demokratiska ir Latvija. Demokratijas monitorings 2005 – 2007 / J. Rozenvalds. // zin. red. Juris Rozenvalds. – Riga: Zinatne, 2007. – 99 p.
3. Ethnopolitical Tension in Latvia: Looking for the Conflict Solution / Baltic Institute of Social Sciences. – Riga, 2005. – 86 p.
4. Полещук В. Блеск и нищета этнической демократии [Электронный ресурс] / Полещук В. – Режим доступа: <http://www.moles.ee/03/Sep/10/8-1.php>. – Назва з титул. екрану.
5. Гушин В. В какой Латвии мы живем? [Электронный ресурс] / В. Гушин. – Режим доступа: <http://shh.neolain.lv/seminar14/gusin.zivem.htm>. – Назва з титул. екрану.
6. Тощенко Ж.Т. Этнократия: История и современность. Социологические очерки / Ж.Т. Тощенко. – М.: „Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2003. – 432 с.
7. Калашников М. Балтийская проблема. Готова ли Россия к ее радикальному решению? [Электронный ресурс] / М. Калашников. – Режим доступа: http://www.rpmonitor.ru/ru/detail_m.php?ID=3763. – Назва з титул. екрану.
8. Этническая ситуация и конфликты в государствах СНГ и Балтии. Ежегодный доклад, 2006. / Под ред. В. Тишкова и Е. Филипповой. – М.: УОП ИЭА РАН, 2007. – 440 с.
9. Конституция Эстонской Республики от 28 июня 1992 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.president.ee/ru/estonia/constitution.php>. – Назва з титул. екрану.
10. Закон о языке (Keeleseadus). Принят 21 февраля 1995 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.skylaser.ee/p_zone/common/Z%20o%20jazik.htm. – Назва з титул. екрану.
11. Полещук В. Натурализация в Эстонии. Балтийские исследования. Национальные и религиозные меньшинства в Балтийском регионе: Сб. науч. трудов / В. Полещук. – Калининград: Изд-во КГУ, 2004. – Вып. 2. – 120 с. – С. 62–73.
12. Закон Латвийской Республики „О гражданстве” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.am.gov.lv/ru/consul-info/356/>. – Назва з титул. екрану.
13. Тульський М. Этнический и языковой состав населения Латвии по переписи 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.demoscope.ru/weekly/2002/053/analit04.php>. – Назва з титул. екрану.
14. Розенвалдс Ю. Ирония демократии, или взгляд в европейское зеркало [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politnauka.org/comm/lu/rozenvalds.php>. – Назва з титул. екрану.
15. Итоги переписи 2001 года в Литве [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2002/081/analit01.php>. – Назва з титул. екрану.

Бирюкова Е.А.

**ЭТНОКРАТИЧЕСКИЕ АКЦЕНТУАЦИИ
В ГЕОПОЛИЧЕСКОМ ДИЗАЙНЕ СТРАН БАЛТИИ**

Статья посвящена анализу особенностей государственной политики в сфере этнонациональных отношений стран Балтии. Рассмотрена роль государственно-политических институтов в формировании этнократических режимов. Анализируются условия политико-культурной интеграции национальных меньшинств и отмечается нарушение современными политическими режимами Латвии и Эстонии международно-правовых норм и принципов в сфере прав и свобод человека.

Ключевые слова: этническая демократия, этнократия, натурализация.

Biryukova E.

**ETHNOKRATICAL ACCENTUATIONS
IN GEOPOLITICAL DESIGN OF BALTIYA'S COUNTRIES**

The article is devoted to the analysis of features of state policy in the field of ethnonational relations of countries of Baltiya. The role of state-political institutes in forming of the ethnokratical modes is considered. The terms of politic-cultural integration of national minorities are analyzed and violation by the modern political modes of Latvia and Estonia of international and legal norms and principles in the field of rights and freedoms of man is marked.

Key words: ethnic democracy, ethnokratiya, naturalization.